

ВІДГУК
офіційного опонента на дисертацію
Андрія Андрушка
**«Злочини проти волі, честі та гідності особи (кримінально-
правове та кримінологічне дослідження)»,**
подану на здобуття наукового ступеня
доктора юридичних наук
зі спеціальності 12.00.08 – кримінальне право та
кримінологія; кримінально-виконавче право

Актуальність теми дисертаційного дослідження. Відповідно до Конституції України (статті 29 і 28) кожна людина має право на свободу та особисту недоторканність, на повагу до її гідності. Честь і гідність людини, її недоторканність згідно зі ст. 3 Основного Закону країни проголошуються з-поміж іншого найвищими соціальними цінностями. Згадані конституційні права і цінності забезпечуються різними засобами, включаючи кримінально-правові. У цьому сенсі передусім і головним чином мається на увазі розділ III Особливої частини чинного Кримінального кодексу України (далі – КК), який наразі має назву «Кримінальні правопорушення проти волі, честі та гідності особи». З низки причин вести мову про ефективність кримінального закону у вказаній частині не доводиться¹, свідченнями чого є: по-перше, високий рівень латентності кримінальних правопорушень проти волі, честі та гідності особи; по-друге, істотна невідповідність між кількістю таких облікованих кримінальних правопорушень і тих посягань, щодо яких здійснюється результативне кримінально-правове реагування; по-третє, належність частини

¹ Так, складна економічна ситуація, високий рівень безробіття, недосконалість законодавства і правова необізнаність населення є основними факторами торгівлі людьми. Політика у сфері протидії людям має базуватись, зокрема, на ефективному виявленні та переслідуванні осіб, які вчиняють такі злочини або сприяють їх вчиненню (див.: Концепція Державної соціальної програми протидії торгівлі людьми на період до 2020 року. Схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 7 жовтня 2015 р. № 1053-р).

кримінально-правових заборон, розміщених у розділі III Особливої частини КК, до розряду «мертвих». Все це відбувається на тлі стрімкого розвитку і розповсюдження новітніх інформаційних технологій, що полегшує вчинення досліджуваних деліктів, робить останні витонченішими, посилює їх латентизацію тощо.

Щодо теоретичної складової тематики, обраної А. Андрушком для написання своєї докторської дисертації, варто зазначити таке. Хоч ця проблематика належить до числа активно досліджуваних у вітчизняній юридичній літературі, зокрема на монографічному рівні, науковцям не вдалося дійти згоди з низки злободенних питань кримінально-правової характеристики кримінальних правопорушень проти волі, честі та гідності особи. Серед них: співвідношення родового об'єкта згаданих кримінальних правопорушень і безпосередніх об'єктів окремих таких деліктів; класифікація кримінальних правопорушень проти волі, честі та гідності особи; законодавча конструкція складів таких кримінальних правопорушень і визначення моменту їх закінчення; належність окремих з цих правопорушень до числа «предметних» і триваючих; обґрунтованість здійсненої у зв'язку з ухваленням чинного КК декриміналізації клевети й образи; співвідношення кримінальних правопорушень проти волі, честі та гідності особи між собою, а також з іншими кримінальними правопорушеннями – у сфері службової діяльності, проти правосуддя, проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку, військовими кримінальними правопорушеннями тощо; межі імплементації міжнародно-правових норм при вдосконаленні КК тощо. Потребують також наукового осмислення новели розділу III Особливої частини КК – ст. 146-1 «Насильницьке зникнення» і ст. 151-2 «Примушування до шлюбу», а так само співвідношення незаконного позбавлення волі (ст. 146 КК) і домашнього насильства (ст. 126-1 КК).

Актуальності обраній темі додає та обставина, що наразі триває робота над проектом нового КК. У ньому виокремлюється підрозділ 4.4 «Злочини проти волі людини» і, звичайно, не може не поставати питання, чи вдало

учасниками робочої групи з розвитку кримінального права враховано як здобутки правничої науки, так і наявні проблеми правозастосування. До речі, голос пана Андрія добре чуто на різних заходах, на яких обговорюється проєктований документ.

Слід відзначити і відсутність на сьогодні вкрай потрібних для практиків чітких правозастовних орієнтирів – за дискусійності багатьох питань кваліфікації кримінальних правопорушень проти волі, честі та гідності особи. Зокрема, на сьогодні відсутні постанови Об'єднаної палати Касаційного кримінального суду Верховного Суду і Великої Палати Верховного Суду щодо проблемних питань застосування ст. 149 КК при тому, що: а) ця кримінально-правова заборона традиційно (незважаючи на перманентне оновлення) залишається громіздкою і складною для сприйняття; б) відповідні кримінальні провадження періодично розглядаються вищою судовою інстанцією країни у касаційному порядку. Тут також доречно пригадати, що свого часу розроблявся проєкт постанови Пленуму Верховного Суду України «Про практику застосування законодавства у справах про протидію торгівлю людьми або здійсненню іншої незаконної угоди щодо людини», однак ця робота з певних причини не стала результативною.

Достовірність та обґрунтованість переважної більшості наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації А. Андрушка, забезпечуються широтою і різноманітністю опрацьованої джерельної бази, веденням коректної полеміки, використанням низки різноманітних методів пізнання (с. 35–36), вдало підібраних з урахуванням предмета дисертаційного дослідження (с. 35), продуманою логікою викладення матеріалу, яка дозволила автору виконати поставлені перед собою завдання (с. 34–35).

У своїх міркуваннях дисертант спирається на надбання кримінально-правової науки – дореволюційної, радянської, сучасної (зокрема, зарубіжної), матеріали законопроєктів і супровідні матеріали до них, статистичні дані, рішення Конституційного Суду України, практику ЄСПЛ, міжнародно-правові

документи, дані соціологічних опитувань, здобутки філософії, загальної теорії права, цивілістики, історії держави та права України та зарубіжних країн.

Оскільки диспозиції аналізованих кримінально-правових заборон частково носять бланкетний характер, здобувач доречно звертається до положень регулятивного законодавства – трудового, цивільного, про надання психіатричної допомоги, про протидію торгівлі людьми тощо.

Автором проведено узагальнення судової практики в частині призначення покарання за досліджувані злочини (Додаток Б). Свої міркування здобувач підкріплює результатами анкетування суддів і працівників правоохоронних органів, а також жертв злочинів проти волі, честі та гідності особи (додатки Ж і З, відповідно).

Належну фундаментальність проведеного дослідження забезпечило з-поміж іншого включення у структуру дисертації підрозділів 1.2, 1.3 і 1.4, присвячених історії розвитку вітчизняного законодавства про кримінальну відповідальність за злочини проти особистої свободи, честі та гідності, а також зарубіжному досвіду кримінально-правової протидії таким злочинам. При цьому здобувач слушно звертає увагу на ту обставину, що значні за обсягом території сучасної України перебували у складі інших держав (а на лише Російської імперії), де діяли свої нормативно-правові акти, а саме КК Австрійської (згодом Австро-Угорської) імперії 1852 р. і КК Польщі 1932 р.

Схвально оцінюю також виокремлення розділу 3, в якому розкриваються кримінологічна характеристика та особливості детермінації злочинів проти волі, честі та гідності особи. Нерідко фахівці зі спеціальності 12.00.08 за формулюваннями КК не бачать реальної картини конкретного різновиду злочинності, задля протидії якому призначені ті чи інші кримінально-правові заборони. У цьому сенсі рецензована дисертація втілює оптимальне співвідношення, з одного боку, міркувань юриста-догматика, який розібрався у тонкощах кримінально-правової характеристики кримінальних правопорушень, відповідальність за вчинення яких регламентується статтями, об'єднаними у розділ III Особливої частини КК, та, з іншого, результатів повноцінного

кримінологічного дослідження вказаних кримінальних правопорушень та осіб, які їх вчиняють.

Сумлінність в опрацюванні джерельної бази, яку проявив А. Андрушко при написанні своєї дисертації, продемонстровані ним повага та увага до здобутків своїх попередників можуть і повинні слугувати взірцем для наслідування нинішніми і наступними поколіннями вітчизняних науковців.

Практичне значення одержаних результатів у науково-дослідній, законотворчій, правозастосовній діяльності та навчальному процесі достатньою мірою висвітлене в дисертації (с. 41–42), сумнівів не викликає і підтверджується численнями актами впровадження (Додаток К).

Головним чином практичне значення здобутих результатів полягає у можливості використання останніх для вдосконалення чинного КК, а так само для розроблення проекту нового КК. Дисертантом напрацьовано комплекс цікавих пропозицій *de lege ferenda*, які набули вигляду завершеного (цілісного) законопроекту під назвою «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо вдосконалення відповідальності за злочини проти волі, честі та гідності особи» (Додаток А). Ініційовані новели ретельно продумані, логічно випливають з основанийого тексту дисертації, і переважна їх більшість має належну і переконливу аргументацію.

Наукова новизна дисертаційного дослідження А. Андрушка вбачається в узагальненні і критичній оцінці існуючих теоретико-прикладних підходів щодо кримінально-правової і кримінологічної характеристики злочинів проти волі, честі та гідності особи, з'ясуванні кримінально-правових і кримінологічних проблем протидії таким злочинам і запобіганню їм і, на підставі цього, у виробленні комплексного, системного бачення напрямів підвищення ефективності КК у відповідній частині та поліпшення запобігання злочинам проти волі, честі та гідності особи.

Вважаю, що є добре продуманими і належним чином аргументованими, через що заслуговують на підтримку положення про:

визначення кола діянь, віднесених зарубіжними законодавцями до посягань на свободу особи, низкою чинників, зокрема тим змістом, який у тій чи іншій країні вкладається у розуміння суті особистої свободи, і надзвичайне різноманіття відповідних зарубіжних підходів;

можливість здійснення наукових класифікацій злочинів проти волі, честі та гідності особи за різними критеріями;

оптимальність ціннісної теорії об'єкта злочину для визначення об'єктів досліджуваних злочинів і тісну пов'язаність між собою категорій свободи, честі і гідності особи;

співвідношення понять «особиста свобода» та «особиста недоторканність особи»;

безпідставність перенесення статті про кримінальну відповідальність за захоплення заручників до розділу IX Особливої частини КК «Кримінальні правопорушення проти громадської безпеки» й доречність уточнення назви ст. 147 КК;

визнання основним безпосереднім об'єктом торгівлі людьми не фізичної свободи особи, а свободи людини розпоряджатись собою і приймати самостійні рішення без будь-якого впливу ззовні;

доцільність уточнення ст. 151 КК з тим, щоб кримінально протиправною визнавалась не лише незаконна госпіталізація до закладу з надання психіатричної допомоги особі, яка не потребує стаціонарної психіатричної допомоги, а й незаконне утримання її в такому закладі;

можливість визнання малозначними окремих проявів діянь, передбачених ст. 146 КК, і недоцільність виокремлення з цієї статті самостійної норми щодо викрадення людини;

спеціальну мету і коло адресатів, яких вона стосується, як чинники розмежування складів злочинів, передбачених ст. 146 і ст. 147 КК;

недоречність виокремлення зі ст. 149 КК самостійної норми, яка передбачатиме відповідальність за торгівлю дітьми;

необхідність подолання прогалини, притаманної чинній редакції ст. 149 КК, шляхом доповнення її ч. 1 альтернативною вказівкою на іншу угоду щодо людини;

необхідність уточнення термінології, яка стосується суб'єкта злочину «насильницьке зникнення»;

варіанти кримінально-правової оцінки дій осіб, які виконують управлінські функції в закладах з надання психіатричної допомоги, і використовують при цьому своє службове становище для незаконної госпіталізації завідомо психічно здорової особи;

кваліфікацію за сукупністю злочинів, передбачених ст. 147 і ст. 189 КК, у разі висунення майнових вимог до родичів потерпілого від захоплення заручників;

причини латентності кримінальних правопорушень проти волі, честі та гідності особи;

поділ детермінантів таких кримінальних правопорушень на соціально-економічні, суспільно-політичні, морально-психологічні, медичні, правові та організаційно-управлінські;

необхідність часткового уточнення санкцій статей, розміщених у розділі III Особливої частини КК;

важливість віктимологічної просвіти населення.

У дисертації наводиться й чимало інших співзвучних мені положень, висновків та ідей.

Водночас ознайомлення з науковою кваліфікаційною роботою А. Андрушка дозволяє висловити *окремі побажання і критичні судження*.

1. У порядку ведення дискусії хотів б поміркувати про розуміння особистої свободи людини як об'єкта кримінально-правової охорони.

1.1. Складовою (причому ключовою) особистої свободи А. Андрушко називає свободу пересування (с. 108), а кримінальну відповідальність за незаконне позбавлення волі або викрадення людини (ст. 146 КК) пов'язує

передусім із порушенням свободи особи вільно пересуватись, її права обирати на власний розсуд місце свого перебування (с. 125, 161, 422).

Проте чи є наведені висловлювання безспірними (а саме такими вони видаються на перший погляд)? Так, в юридичній літературі висловлено точку зору, згідно з якою відповідальність за ст. 146 КК має виключатись, якщо особі забороняється залишати межі населеного пункту, відвідувати певні місцевості тощо². Але ж і в цих (подібних) випадках порушується (страждає) належна людині свобода пересування, а отже (за логікою здобувача), її особиста свобода. У світлі сказаного цікаво було б почути, як пан Андрій оцінює теоретичну позицію, відповідно до якої: право на особисту свободу і право на свободу пересування, попри їхню близькість, розрізняються між собою; право на свободу пересування є самостійним правом особи, яка не обмежена в праві на особисту свободу³.

1.2. Дисертант переконаний у тому, що особиста свобода як родовий об'єкт кримінальних правопорушень, норми про які об'єднані у розділ III Особливої частини КК, не обмежується фізичною свободою людини, включаючи в себе свободу людини в частині можливості вибору нею своєї поведінки, свободу самостійно розпоряджатись собою (с. 111, 126, 141, 142, 143 та ін.). *De lege lata* з цим складно не погодитись. Ба більше: підхід А. Андрушка узгоджується із цивілістичним розумінням особистої свободи як особистого немайнового блага фізичної особи, суть якого полягає у можливості вільно, на власний розсуд, з метою задоволення власного інтересу та переслідування особистої мети визначати свою поведінку і приймати рішення⁴.

З іншого боку, чи не здатне таке широке розуміння особистої свободи людини призвести до того, що її значення як системоутворювального чинника нівелюватиметься? Адже на свободу особи в обстоюваному дисертантом

² Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. М.І. Мельника, М.І. Хавронюка. 10-те вид., переробл. та допов. Київ: ВД «Дакор», 2018. С. 434.

³ Пономаренко Ю.А. Загальна теорія визначення караності кримінальних правопорушень: монографія. Харків: Право, 2020. С. 431–433.

⁴ Стефанчук Р.О. Особисті немайнові права фізичних осіб (поняття, зміст, система, особливості здійснення та захисту): монографія / Відп. ред. Я.М. Шевченко. Київ: КНТ, 2008. С. 365.

розумінні посягають й ті кримінальні правопорушення, норми про відповідальність за вчинення яких заходяться поза межами розділу III Особливої частини КК. Чимало таких посягань відображено у розділі V Особливої частини КК «Кримінальні правопорушення проти виборчих, трудових та інших особистих прав і свобод людини і громадянина». Кримінально протиправні порушення права на особисту свободу людини при бажанні можна відшукати й в інших структурних частинах кримінального закону. Наприклад, статеві свободи особи як один із родових об'єктів статевих злочинів (розділ IV Особливої частини КК) традиційно пов'язується із спроможністю людини розпоряджатись собою у сфері сексуального спілкування, тобто (виходить) з особистою свободою в її широкому розумінні.

2. Не всі пропозиції *de lege ferenda*, наведені у дисертації, сприймаються однозначно, а тому потребують додаткових пояснень під час захисту.

2.1. Диспозицію ч. 1 ст. 151 КК здобувач пропонує викласти у такій редакції: «Незаконна госпіталізація до закладу з надання психіатричної допомоги або незаконне утримання в такому закладі особи, яка не потребує стаціонарної психіатричної допомоги...» (с. 263). Створюється враження, що таке формулювання здатне уможливити кримінальну відповідальність певних спеціальних суб'єктів і за необережну поведінку. Однак з аналізу суб'єктивної сторони злочинів проти волі, честі і гідності особи (підрозділ 2.4 дисертації) доцільність відмови від ознаки завідомості, яка наразі «прив'язана» до потерпілого від злочину, передбаченого ст. 151 КК, а відтак і розширення сфери застосування цієї статті не впливає.

2.2. Дисертант пише про некоректність (непотрібність) вказівки у перспективній редакції ст. 149 КК «Торгівля людьми» на незаконність укладеної щодо людини угоди, адже «будь-яка угода щодо людини апріорі не може бути законною» (с. 194). Наведена точка зору є логічною, оскільки базується на усталеному положенні про необхідність розрізняти такі елементи цивільних правовідносин, як суб'єкти та об'єкти (як беззастережно заявляють цивілісти, людина є суб'єктом, а не об'єктом зазначених правовідносин).

Водночас особисто я не вважаю зайвою відповідну бланкетну вказівку у поліпшеній ч. 1 ст. 149 КК, адже вона дозволила б на законодавчому рівні, не вдаючись до системного тлумачення, прибрати сумніви щодо (не-)поширення дії цієї кримінально-правової заборони, наприклад, на випадки укладання договорів щодо футболістів та інших спортсменів.

2.3. Значний науковий інтерес викликає послідовно обстоювана А. Андрушком ідея виокремлення в розділі III Особливої частини КК загального складу примушування до вчинення або невчинення певної дії. На переконання здобувача, завдяки реалізації такої пропозиції вдасться усунути прогалину, пов'язану з криміналізацією будь-якого незаконного обмеження свободи особи, а також зменшити рівень казуальності вітчизняного кримінального закону (с. 41, 101, 206, 221–228, 261, 426).

Авторська редакція потенційної ст. 151-3 КК «Примушування» (с. 559) спонукає поставити для обговорення питання: чому примушування, вчинене шляхом застосування психічного насильства (тобто погрози, характер якої не уточнюється), утворюватиме основний склад злочину, а примушування того, хто перебував у службовій, матеріальній чи іншій залежності від винного (йдеться, треба так розуміти, про відмінний від фізичного і психічного насильства спосіб протиправного впливу на особу), – вже кваліфікований склад?

Здобувач погоджується з висловленою в юридичній літературі думкою про те, що у разі виокремлення загального складу злочину «Примушування» слід вносити наскрізні зміни до Особливої частини КК (с. 227–228), однак у своєму підсумковому законопроекті (с. 554–559) конкретних пропозицій щодо узгодження кримінально-правових заборон не наводить.

Я, звісно, не заперечую того, що внаслідок вчинення кримінальних правопорушень, які перераховані на с. 223 дисертації та є різновидами примушування, шкода заподіюється й особистій свободі людини. Однак теза пана Андрія про те, що в цих випадках передусім страждає саме вона, а не інші цінності, поставлені під кримінально-правову охорону (трудові права

громадянина, статевна свобода особи, правосуддя, моральність тощо), видається дискусійною. Вважаю, що для відмови від відображеної в чинному КК «різнооб'єктності» відповідних різновидів примушування потрібні переконливіші аргументи. Нагадаю аксіоматичне положення про те, що саме основний об'єкт, означаючи ті соціальні цінності (правовідносини, суспільні відносини), яким кримінальним правопорушенням завдається найбільша шкода (відносини, які перш за все намагається захистити законодавець, ставлячи їх під кримінально-правову охорону), визначають місце тієї чи іншої кримінально-правової заборони у системі Особливої частини КК.

2.4. Здобувач висловлюється за переміщення заборони, закріпленої наразі в ст. 146-1 КК, до розділу XX Особливої частини КК «Кримінальні правопорушення проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку», виходячи з того, що: а) об'єктом насильницького зникнення слід визнавати безпеку людства, а не волю, честь та гідність особи; б) такий крок дозволить краще відобразити специфічну юридичну природу насильницького злочину й уникнути плутанини у правозастосуванні; в) подібним чином вирішується питання про місцезнаходження відповідної кримінально-правової заборони у законодавстві окремих зарубіжних країн (с. 37, 130–131, 422, 555).

Частково сприймаючи наведену аргументацію, водночас зауважу, що питання об'єкта злочину не відіграють у правозастосуванні визначальну роль, а тому я б не сподівався на те, що перенесення до розділу XX Особливої частини КК заборони, присвяченої насильницькому зникненню, «реанімує» її. Вельми скептично щодо розмежувальних властивостей об'єкта злочину висловлюється Л. Брич: «... на теоретичному рівні можна говорити про розмежування складів злочинів за родовим чи безпосереднім об'єктом, але коли потрібно на практиці розмежувати злочини, то роздуми про розмежувальні властивості цих видів об'єкта для практики нічого не дають. Родовий та безпосередній об'єкти, безсумнівно відрізняючись у різних складах злочинів, через свою

неочевидність, прихованість не можуть слугувати маркером, показником, за яким можна відрізнити один склад від іншого»⁵.

Щодо апелювання до зарубіжного досвіду, то слід наголосити на його різноманітті. Скажімо, деякі держави (Албанія, Австрія, Уругвай та ін.) встановили у своєму національному законодавстві кримінальну відповідальність за два окремі різновиди насильницького зникнення: одне – в контексті ст. 7 Римського статуту МКС, а інше – це насильницькі зникнення, не пов'язані з широкомасштабними або систематичними нападами на цивільне населення. Чи не варто визнати релевантним саме цей іноземний досвід?

Ще й таке. Підпункт «і» п. 1 ст. 7 Римського статуту МКС (до цієї міжнародно-правової норми, серед іншого, звертається дисертант, аргументуючи свою позицію, – с. 130) і ст. 2 Міжнародної конвенції про захист усіх осіб від насильницьких зникнень від 20 грудня 2006 р. (а включення в КК ст. 146-1 стало наступним кроком після приєднання України у червні 2015 р. до цієї Конвенції) встановлюють різні стандарти криміналізації насильницького зникнення. Відповідно до Римського статуту МКС (і такий підхід дублюється у ст. 5 Міжнародної конвенції про захист усіх осіб від насильницьких зникнень) віднесення насильницького зникнення до злочинів проти людства обумовлено сукупністю декількох елементів: частина державної політики; напади, спрямовані проти цивільного населення, мають широкомасштабний та систематичний характер.

Таких застережень не містить: а) ні ст. 2 Міжнародної конвенції про захист усіх осіб від насильницьких зникнень від 20 грудня 2006 р.; б) ні ст. 146-1 КК, яка закріплює конвенційне розуміння насильницького зникнення (поодинокі акти, які не мають ознак систематичності чи широкомасштабності) та яка забезпечує (поки що на папері) захист від одиничних насильницьких зникнень, які порушують невід'ємне право людини на «захист з боку закону» (водночас ст. 146-1 КК спроможна охопити і насильницькі зникнення у

⁵ Брич Л. Значення видів об'єкта й таких ознак, як предмет і потерпілий у розмежуванні суміжних складів злочинів між собою і для розмежування складів злочинів, передбачених конкуруючими злочинами. *Вісник Львівського університету. Серія юридична*. 2007. Вип. 44. С. 234.

розумінні ст. 7 Римського статуту МКС); в) ні авторська редакція ст. 444-1 «Насильницьке зникнення» (с. 555), що видається нелогічним з огляду на пропонуване дисертантом місцезнаходження цієї статті в Особливій частині КК.

3. Наведені у дисертації аргументи на користь недоцільності криміналізації клевети та образи (с. 41, 100, 113–118, 421) є численними і зрозумілими.

Я і сам люблю повторювати, що кримінальний закон – не панацея від усіх хвороб суспільства, через що запровадження кримінальної відповідальності за те чи інше діяння має бути «останнім аргументом» (*ultimo ratio*) і застосовуватись лише тоді, коли боротьба з певним явищем іншими (не кримінально-правовими) засобами є неефективною, недостатньою, а побічні негативні наслідки криміналізації не превалюватимуть над позитивними.

Проте дисертанту все одно не вдалось переконати мене у тому, що, наприклад, право приватної власності, яке піддається кримінально-правовій охороні (і це ніким не піддається жодному сумніву), є важливішим благом, ніж «добре ім'я» людини, яке страждає (втрачається) внаслідок клевети. Одна з останніх публікацій мого Вчителя С. Яценка присвячувалась саме цій проблемі⁶. Показово, що, уникаючи політичної кон'юнктури, Станіслав Сергійович загалом позитивно оцінив відповідне положення «диктаторських законів» від 16 січня 2014 р. (йдеться про ст. 151-1 КК «Клевета»).

На користь рекриміналізації клевети вказує і ч. 3 ст. 34 Конституції України, відповідно до якої здійснення прав на свободу думки і слова, вільне вираження своїх поглядів і переконань, вільне збирання, зберігання, використання і поширення інформації може бути обмежене законом, зокрема, для захисту репутації інших людей. Слід також нагадати, що ЄСПЛ допускає застосування кримінально-правових заходів задля реагування на клевету за адекватності цих заходів вчиненому діянню.

⁶ Яценко С.С. Гідність людини має захищатися належно. *Право і громадянське суспільство*. 2013. № 2. С. 143–168.

Побоювання ж здобувача стосовно того, що запровадження кримінальної відповідальності за наклеп серйозно «вдарить» по незалежності ЗМІ і загалом по свободі слова в Україні, вочевидь, можуть бути мінімізовані шляхом продуманого конструювання відповідної кримінально-правової заборони і віднесення наклепу до кримінальних правопорушень, кримінальне провадження щодо яких здійснюватиметься у формі приватного обвинувачення.

4. У межах окремого підрозділу дисертації (3.2) розроблено кримінологічну характеристику осіб, які вчинили злочини проти волі, честі і гідності особи. Стверджується, що така характеристика дозволяє краще зрозуміти причини вказаних злочинів, розкрити їх глибинний механізм і розробити ефективні заходи запобігання зазначеним злочинам (с. 350). Наприклад, кримінологічний портрет особи, яка вчиняє незаконне позбавлення волі або викрадення людини, виглядає таким чином: це – раніше не судимий (82,3%) неодружений (61%) чоловік (93%) у віці 25–39 років (67,2%), громадянин України (97,8%), мешканець невеликого міста (61,1%), з повною загальною середньою освітою (46,2%), який ніде не працює (67,2%), нерідко зловживає алкогольними напоями та якому притаманні такі негативні риси, як конфліктність, злопам'ятність, егоцентризм, зухвалість, емоційна нестійкість, імпульсивність, агресивність, жорстокість, відсутність здатності співчувати (с. 329).

Складно зрозуміти, яким чином ця інформація, для отримання якої здобувач провів велику за обсягом і копітку роботу, як і подібні знання про осіб, які вчиняють інші злочини проти волі, честі і гідності особи (зокрема, про типології цих осіб – насильницький, корисливо-насильницький, дезорганізований тощо), може знадобитись при виробленні заходів (до того ж ефективних) із запобігання досліджуваним посяганням. Принаймні у розділі 4 «Запобігання злочинам проти волі, честі і гідності особи» звернення до згаданої (треба так розуміти – кримінологічно значимої) інформації чітко не простежується.

5. Текст дисертації не позбавлений деяких неточних або не зовсім вдалих висловлювань.

5.1. Твердження здобувача про те, що «сучасний стан доктринального опрацювання проблем запобігання і протидії злочинам проти волі, честі та гідності особи не повною мірою відповідає потребам правозастосовної практики» (с. 420), не впливає зі змісту як підрозділу 1.1 «Сучасний стан дослідження проблем протидії злочинам проти волі, честі та гідності особи», так й інших структурних підрозділів кваліфікаційної роботи.

Насправді щонайменше кримінально-правова наука, здобутки якої піддані паном Андрієм ретельно-критичному і виваженому аналізу, активно і результативно досліджує обрану здобувачем проблематику, а тому навряд чи у чомусь «завинила» перед правозастосувачами, на недостатній фаховий рівень яких неодноразово нарікає дисертант. Цілком природна належність частини аспектів кримінально-правової характеристики кримінальних правопорушень проти волі, честі та гідності особи до числа дискусійних в юридичній літературі не є нездоланною перешкодою для осмислення практиками суті і призначення відповідних кримінально-правових заборон. Та ж обставина, що окремі проблеми кримінальної відповідальності за вчинення цих правопорушень висвітлюються у підручниках, науково-практичних коментарях і наукових статтях, а не у монографіях, не означає того, що вони «дотепер залишаються майже не дослідженими...» (с. 33).

5.2. На с. 228 дисертант некритично відтворює думку М. Хавронюка про те, що суб'єктом злочину, передбаченого ст. 146 КК, не можуть бути особи які відповідно до закону мають право тримати особу в місці, де вона не бажає перебувати, або поміщати її в місце, яке вона не має можливості вільно залишити, з мотивів піклування про фізичне і психічне здоров'я підопічного чи з інших суспільно корисних мотивів (зокрема, батьки, усиновителі, прийомні батьки стосовно своїх рідних, усиновлених чи прийомних дітей, опікуни і піклувальники щодо осіб, які перебувають у них під опікою і піклуванням, педагогічні та науково-педагогічні працівники стосовно піднаглядних дітей).

Насправді зазначені суб'єкти можуть нести кримінальну відповідальність за незаконне позбавлення волі своїх «підопічних» (здобувач, до речі, такий варіант розвитку подій не відкидає), однак питання про інкримінування ст. 146 КК у подібних випадках має вирішуватись у контексті встановлення наявності (відсутності) у скоєному всіх ознак об'єктивної сторони складу відповідного злочину (передусім ознаки незаконності).

5.3. Розглядаючи проблеми кваліфікації незаконного поміщення в заклад з надання психіатричної допомоги, дисертант пише, що певні зловживання суддів мають оцінюватись за ст. 375 КК «Постановлення суддею (судьями) завідомо неправосудного вироку, рішення, ухвали або постанови» (с. 242, 243). Нагадаю, що рішенням Конституційного Суду України від 11 червня 2020 р. № 7-р/2020 ст. 375 КК визнано неконституційною.

5.4. Об'єкт свого дослідження здобувач визначає як «суспільні відносини у сфері запобігання і протидії злочинам проти волі, честі та гідності особи», а предмет – як «теоретичні і прикладні кримінально-правові та кримінологічні проблеми запобігання і протидії злочинам проти волі, честі та гідності особи» (с. 35). Однак за наведених формулювань такі категорії наукового пошуку, як об'єкт і предмет дисертаційного дослідження, всупереч встановленим вимогам фактично збігаються і не співвідносяться між собою як загальне і часткове.

5.5. Назва підрозділу 4.2 дисертації «Спеціально-кримінологічні заходи запобігання злочинам проти волі, честі та гідності особи» частково не відповідає його змісту, оскільки тут, хоч і стисло (с. 384–385), розглядаються і питання індивідуального запобігання вказаним злочинам. Водночас пан Андрій позиціонує себе як прибічника традиційного підходу, у межах якого запобігання тій чи іншій групі злочинів слід розглядати на трьох взаємопов'язаних рівнях – загальносоціальному, спеціально-кримінологічному та індивідуальному (с. 367–368, 432).

5.6. Назва підрозділу 4.2 дисертації «Система злочинів проти волі, честі та гідності особи за кримінальним законодавством України та зарубіжних держав» не повною мірою враховує те, що: а) у цій структурній частині

(всупереч заявленому компаративістському вектору) йдеться головним чином про зарубіжний досвід кримінально-правової протидії досліджуваним посяганням; б) вживання терміну «система злочинів» для позначення вельми різноманітних переліків кримінально-правових заборон не узгоджується з філософським розумінням системи як сукупності елементів, що перебувають у відносинах і зв'язках один з одним, яка утворює певну цілісність, єдність.

5.7. Розділу 1 дисертації «Концептуальні засади дослідження проблем протидії злочинам проти волі, честі та гідності особи» бракує підрозділу, присвяченого загальним підходам щодо врахування міжнародно-правових зобов'язань чи рекомендацій при вдосконаленні вітчизняного кримінального закону. Тим більше, що поява переважної більшості (5 із 9) заборон, які утворюють розділ III КК, стала результатом імплементації норм міжнародного права.

Зроблені зауваження і побажання стосуються дискусійних питань, не впливають на високий науковий рівень дисертації, не піддають сумніву основні наукові результати, отримані здобувачем, і лише підтверджують складність і злободенність досліджуваної А. Андрушком проблематики.

Положення, висновки і рекомендації, сформульовані у дисертації, відображено у 85 наукових публікаціях, з яких: дві одноособові монографії; підрозділ у колективній монографії; 43 статті у наукових фахових юридичних виданнях України; 4 статті в іноземних періодичних юридичних виданнях; 35 тез доповідей і повідомлень на науково-практичних заходах.

Автореферат дисертації відображає зміст основних положень дисертації.

Отже, за актуальністю, ступенем новизни, обґрунтованістю і достовірністю, науковою і практичною значущістю отриманих результатів, повнотою їх викладення в опублікованих дисертантом наукових працях, а також за оформленням дисертація відповідає вимогам, які встановлені в пунктах 9, 10 Порядку присудження наукових ступенів, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 24 липня 2013 р. № 567 із змінами, та які висувуються до докторських дисертацій.

З огляду на викладене, вважаю, що дисертація А. Андрушка «Злочини проти волі, честі та гідності особи (кримінально-правове та кримінологічне дослідження)» є кваліфікаційною працею, що містить нові науково обґрунтовані результати, які розв'язують важливу науково-прикладну проблему, а саме комплексно досліджено кримінально-правові та кримінологічні проблеми протидії злочинам проти волі, честі та гідності особи», на підставі чого внесено конструктивні пропозиції щодо вдосконалення КК України і практики його застосування.

Автор дисертації – Андрій Андрушко – на основі публічного захисту заслуговує на присудження наукового ступеня доктора юридичних наук за спеціальністю 12.00.08 – кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право.

Офіційний опонент:

**завідувач науково-дослідної лабораторії
з проблем попередження, припинення
та розслідування кримінальних правопорушень
територіальними органами**

Національної поліції України

Луганського державного університету

внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка,

доктор юридичних наук, професор,

заслужений діяч науки і техніки України

Олександр ДУДОРОВ

Підпис О. Дудорова засвідчено

Проректор

Вячеслав КІМ